

УЧАСТЬ ПОЛОВЦІВ У ВІЙСЬКОВИХ КАМПАНІЯХ У ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

(кінець XI — середина XIII ст.)

З другої половини XI до середини XIII ст. половці відігравали вагомую роль у історії Русі. Літописи переповнені згадками про напади степовиків на землі руських князівств, а також про їхню участь у війнах Русі між собою та з сусідами. Кочівники неодноразово згадуються у війську того чи іншого князя. Однак, у даній статті зроблено спробу аналізу лише тих кампаній, які відбулися в галицьких землях, і в котрих були задіяні половці. Тобто, братимемо до уваги випадки участі половців у військових подіях у Галицькій землі у складі військ різних князів, не лише місцевих. Відомо,

Половці

що той чи інший князь, у відповідь на військово-підтримку половців давав дозвіл на грабування певного міста чи місцевості. Тому дане дослідження може показати не лише факт присутності степовиків у Галичині, а й дати уявлення про імовірні масштаби розорень половцями галицьких земель протягом двох століть.

Першим прикладом спільних дій руських князів з половцями в галицьких землях

була битва під Перемишлем у 1099 р., у котрій на боці Ростиславовичів проти угорсько-польського війська взяла участь орда хана Боняка. Літописець досить детально подає хід битви. Дізнаємося, що Боняк розділив свої війська на три полки, один з яких, під керівництвом хана Алтунопу, зімітував втечу: обсипав угорців стрілами і почав поспішно відступати вздовж ріки, заманюючи противника в засідку, яку підготували Боняк із двома іншими полками. Сутичка тривала два дні і в її результаті противників було повніс-

тро розбито¹. З опису цієї битви помітно, що автор надавав вагомо-го значення ролі половців в даній перемозі.

У літописі неодноразово зустрічаються так звані «дикі половці»². Не можемо однозначно відповісти, чи це були якісь окремі половецькі орди, чи це тільки підкреслення літописцями їхнього язичництва. Але в історіографії прийнято виділяти їх окремо. Так, Сергій Вегерчук зазначає, що ці половці правдоподібно входили до складу бродників і в другій половині XII ст. кочували в межи-річчі Південного Бугу та Дністра, на південних окраїнах Галицького князівства³. Світлана Плетнева припускає, що існували дві групи «диких половців», одна з яких перебувала десь на заході від Київського князівства⁴. В «Київському літописі» зустрічаються повідомлення про їхню участь у подіях у західно-руських князівствах. Так, у 1146 р. Всеволод Ольгович пішов на Галич у союзі з найближчими родичами, польським князем Болеславом і «дикими половцями»⁵. «Дикі половці» були й у війську київського князя Юрія Довгорукого. Правдоподібно, в подіях 1150-1151 рр., пов'язаних зі спробою князя захопити Волинь, також брали участь його союзники-степовики. В ці роки неодноразово згадується про перебування загонів Юрія в Галичі⁶ і ймовірно разом з ним там були й «дикі половці». В 1159 р. ці половці мали підтримати похід київського князя Ростислава Мстиславича проти князя-ізгоя Івана Берладника, землі якого знаходились у Прутсько-Дністровському міжріччі⁷. Імовірно, що саме ці половці і підтримали Берладника в 1159 р., коли галицький володар Ярослав Володимирович, заручившись підтримкою угорського короля Гейзи II і польських князів, рушив проти Івана. Літопис повідомляє, що Іван «тоді перелякавшись, поїхав в поле до половців і йшов з половцями до міст Подунайських»⁸. Разом з половцями і берладниками Іван взяв місто Кучелмин і рушив до Ушиці, де їх зустріли війська Ярослава. Далі літопис пише, що половці хотіли «взяти місто, Іван не дав їм взяти, і розгнівавшись, половці поїхали від Івана»⁹. Не виключено, що Іван, звертаючись до половців по допомогу, обіцяв віддати їм на пограбування захоплені міста, але коли він не дотримав обіцянки, то кочівники, не одержавши нічого, покинули князя.

У 1182 р., коли польські війська взяли в облогу давньоруське місто-фортецю Берестя, за інформацією польського хроніста Вінсентія Кадлубка, «на допомогу місту підходить Всеволод, князь Белза, з усіма князями володимирськими, з галицькими воїнами, з відбірними найманими військами, з тисячами партів»¹⁰. Польські історики в партах вбачають саме половців¹¹. У «Великопольській хроніці» повідомляється, що в 1182 р. краківський князь Казимир II Справедливий зненацька напав на містечко Берестя. Відсіч йому дава-

ли белзький князь Всеволод Мстиславич разом з володимирським князем і галицькою знаттю, а також з багаточисельними загонами відбірних тібіанців і парфян, тобто ятвягів і половців¹².

З початку XIII ст. половецькі війська частіше згадуються у військових кампаніях у Галичині. Зауважимо, що в цей час їхні набіги на Русь практично припинилися, однак, Галицька земля зазнає особливого натиску степовиків. Це було пов'язано з початком боротьби за «галицьку спадщину». Під 1206 роком «Галицько-Волинський літопис» повідомляє про прихід чернігівського Рюрика Ростиславича разом з половцями в Галич проти угорців. На момент появи коаліції Рюрика під Галичем тут їх зустріла велика армія угорського короля Андрія II. «Троїцький літопис» у передачі цього сюжету появу угорських військ під Галичем пов'язує безпосередньо з загрозою з боку Рюрика і половців. Зокрема, літописець повідомляє про зіткнення двох половецьких ханів Котяна і Самогура з якимись піхотинцями, під час яких ватажки кочівників ледь не потрапили в полон. Імовірно, тут ідеться про зіткнення половців з угорськими відділами. Літопис пише: «два князі половецькі Сутойовичі, Котян і Сомогур, ударили на піших воїв, та вбиті були коні під ними обома і замалим їх не схопили»¹³. Похід Рюрика на Галич завершився невдало для нього та його союзників половців¹⁴.

Коли в 1210–1211 рр. угорський король знову вирішив взяти Галич, то Ігоревичі, володарі Галицької землі, заручилися підтримкою половців, яких запросив теребовлянський князь Ізяслав Володимирович. Літопис пише: «І приїхали половці Романові (тогочасного галицького князя із династії Ігоревичів) на допомогу, Ізяслав з ними Володимирович». Основні військові дії розгорнулися біля міста Звенигород. Судячи з «Галицько-Волинського літопису», саме половці були, крім звенигородців, єдиною реальною силою в таборі Ігоревичів¹⁵.

Неможливо оминати увагою місце половців у зовнішній політиці галицького князя Мстислава Удатного, котрий був пов'язаний родинними зв'язками з ханом Котяном. Зокрема, на початку 1221 рр. угорсько-польське військо, вступивши до Волині та зустрівшись із військами Котяна та Мстислава, зазнало поразки та покинуло Галич. Олександр Головка з цього приводу відзначив, що галицький літописець, якого насамперед цікавили дії руських князів, досить фрагментарно описав участь степовиків у зазначених подіях¹⁶. Літописні повідомлення під 1221 р. показали, що Данило і Василько Романовичі програли б війну, якби не Мстислав із половцями: «І не було їм обом підмоги ані від кого, тільки од бога, допоки не прийшов Мстислав Удатний з половцями. Вийшов тоді Філя з ба-

гатьма уграми і ляхами із Галича, узявши бояр галицьких, і тестя Судислава Бернатовича, і боярина Лазаря Домажирця, і других»¹⁷.

У 1224 р. Мстислав Удатний відкрито виступив проти Данила Романовича. Літопис так передає ці події, ніби Мстислав залучив половців саме тоді, коли почав втрачати силу: «...а після цього привів Мстислав хана Котяня Сутойовича, і половців многих, і Володимира Рюриковича київського, наміряючись за порадою Олександра на Ляхів іти»¹⁸. Однак, описуючи відступ Мстислава з Га-

Половецький воїн

лича напередодні, автор говорить про битву Данила та польського князя Лешка Білого з Мстиславовими воями: «Назавтра пішли вони супроти них, воїв Мстислава, і Мстислав не видержав і вернувся в Галич»¹⁹. Імовірно, цими воями були половці, оскільки по-перше, найважливіші військові проблеми 20-30 рр. XIII ст. Мстислав вирішував спільно з Котяном, по-друге, половці часто залучались руськими князями в якості допоміжного війська, а Мстислав відомий своїми контактами зі степовиками, тому тут літо-

писець міг мати на увазі половців, союзних Мстиславу Удатному. На основі цього, можемо говорити про те, що половці брали участь у цій військовій кампанії одразу з початком подій. Події в Галичині в 1226-1227 рр., пов'язані з походом угорського королевича Андрія на Русь, також ймовірно не обійшлись без половців. Мстислава мали підтримати половці, оскільки в літописі згадуються Мстиславові вої: «і гнали його вої за ними до станів королевих, рубаючи їх»²⁰.

Після смерті в 1228 р. Мстислава Удатного кочівники почали орієнтуватись на інших князів, причому в своїй політичній орієнтації вони були досить непослідовними. Цього ж року київський князь Володимир Рюрикович і чернігівський князь Михайло Всеволодович створили велику коаліцію проти Данила, до якої залучили поляків і половців. Проте волинському князю шляхом переговорів вдалося помиритися як з поляками, так і з кочівниками.

Ці ж самі половці Котяня підтримали Данила в 1230 р., коли на Галич напали угорці, котрі, між іншим, також одержали підтрим-

ку половецького хана Беговартса. Коли восени 1230 р. угорський король рушив на Галич, то Данило уклав союз з Котяном і з його допомогою відбив наступ: «Данило стягнув у поміч половців Котянової орди і польські полки»²¹.

Десь близько 1235 року поляки і половці надали підтримку вже не Данилу Романовичу, а його ворогам Михайлу Всеволодовичу та Ізяславу Мстиславичу в поході на Галицьку землю. Галицький літописець повідомляє: «навів бо був Михайло й Ізяслав на Данила ляхів, і русів, і половців багато»²². Питання про те, котрі половці і чому брали участь в цих подіях залишається відкритим. Так, по ходу подій впливає, що половці прийшли в землю Галицьку, але не виявляли бажання воювати проти Данила Романовича. Пограбувавши всю землю Галицьку, вони вернулися²³.

Відомо, що літопис у 30-40-х рр. XIII ст. згадує «половців Данилових». Олександр Осип'ян припускає, що ймовірно багато половців перейшло на службу до Романовичів на межі 1230–1240 рр., шукаючи порятунку від монголів. У ці роки «половці Данилові» не раз згадуються у складі його військ²⁴. Зазначимо, що питання взаємовідносин Данила і половців вимагає окремого і детальнішого дослідження.

Останньою помітною подією в історії Галицької землі, де роль половців була вагомою, стала битва під Ярославлем 1245 р. Тоді разом з волинськими полками проти угорців, поляків і військ князя Ростислава Михайловича виступили і половецькі загони, які першими почали наступ. «Галицько-Волинський літопис» пише: «брід був глибокий, і вперед ріку переїхали половці, і, переїхавши, побачили вони стада їх, противників. І хоча не було сторожів їхніх коло ріки, та половці не посміли розграбувати їх, ці стада, без повеління княжого. А вони, противники, побачивши половців, утекли зі стадами своїми у стани свої»²⁵.

Підсумовуючи, зазначимо, що традиційно в історичній літературі, говорячи про роль половців у міжкнязівських війнах, звертається увага головню на союзах з цими кочівниками чернігівських князів та Мстислава Удатного. В даному дослідженні ми спробували підійти до питання за географічним принципом, аналізуючи участь половців у походах на Галицькі землі в складі різних військ. У результаті можемо ствердити, що половці неодноразово воювали на західноруських землях, а наше дослідження є лише коротким аналізом далеко не всіх випадків їхнього перебування тут. Ймовірно, участь половців в долі Галицького князівства була досить вагомою. Відкритими залишаються питання їхнього перебування та обсягів розорення цих земель кочівниками. Поки що ці проблеми залишаються поза увагою дослідників.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. — Т. 2. — СПб., 1908. — Стб. 246.
2. Там же. — Стб. 335, 386, 500, 548, 694.
3. Вегерчук С. М. Печеніги та половці в Карпато-Причорноморських землях у XII ст. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. — 2010. — Т. 129, Вип. 116. — С. 10.
4. Плетнева С. О. Половцы. — М., 1990. — С. 91.
5. Ипатьевская летопись. — Стб. 319.
6. Там же. — Стб. 404-432.
7. Там же. — Стб. 497.
8. Там же. — Стб. 355.
9. Там же. — Стб. 354.
10. Chronica Polonorum Magistri Vincentii dicti Kadlubek / ed. M.Plezia. — Krakow, 1994. — С. 157.
11. Kronika Wielkopolska / opr. В. Кърbis. — Warszawa, 1965. — С. 167, прим. 211; Parthos autem Vincentius Plaucos vocat. Chronica Polonorum Magistri Vincentii dicti Kadlubek / ed. M. Plezia. — Krakow, 1994. — С. 22, прим. 17, 1.
12. Kronika Wielkopolska. — С. 166.
13. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф. Котляра. — К., 2002. — С. 278.
14. Головка О. Б. Половецький фактор у політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII — перша половина XIII ст.) // Східний світ. — Київ, 2004. — №1. — С. 64.
15. Головка О. Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) // Україно-угорські етюди. — Львів, 2010. — Вип. 1. — С. 120-140.
16. Головка О. Б. Половецький фактор у політичному розвитку Південно-Західної Русі. — С. 64.
17. Ипатьевская летопись. — Стб. 736.
18. Там же. — Стб. 746.
19. Там же. — Стб. 745.
20. Там же.
21. Там же. — Стб. 761.
22. Там же. — Стб. 775.
23. Там же. — Стб. 775.
24. Осипян О. Поширення християнства серед половців в XI-XIII ст. // Київська старовина. — 2005. — №1. — С. 9.
25. Ипатьевская летопись. — Стб. 802.

м. Івано-Франківськ